

De hoogste terp van Friesland

Nieuw en oud onderzoek in Hogebeintum

Annet Nieuwhof, Egge Knol en Johan Nicolay (redactie)

Met bijdragen van

Gerard Aalbersberg	Stephan Mantel
Stefan Baetsen	Dominique Ngan-Tillard
Gregory Bahlen	Johan Nicolay
Marco Bakker	Annet Nieuwhof
Kristin Bosma	Wietske Prummel
Wil Casparie (†)	Patrice de Rijk
Janneke Hielkema	Mans Schepers
Menno Hoogland	Jos Stöver
Hans Huisman	Hilde Uytterschaut
Michiel Huisman	Theun Varwijk
Egge Knol	Marianne van Voorn
Gilles de Langen	Peter Vos
Gerko Last	Frank van der Waard

Vereniging voor Terpenonderzoek

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door:

rijksuniversiteit
 groningen

groninger instituut
 voor archeologie

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN

**BOERSMA ADEMA
STICHTING**

VAN HELOMA STICHTING

Stichting Juckema-Sideriusfonds

STICHTING
TERP Hegebeintum
KENNIS- EN YNFORMAASJESINTRUM

COLOFON

UITGEVER	Vereniging voor Terpenonderzoek p/a Groninger Instituut voor Archeologie Poststraat 6 9712 ER Groningen
EINDREDACTIE	A. Nieuwhof
OPMAAK EN OMSLAG	Redactie
DRUK	Drukkerij Tienkamp, Groningen (www.drukkerijtienkamp.nl)
ABONNEMENTEN	Via lidmaatschap vereniging (www.terpenonderzoek.nl)

ISSN 0920-2587

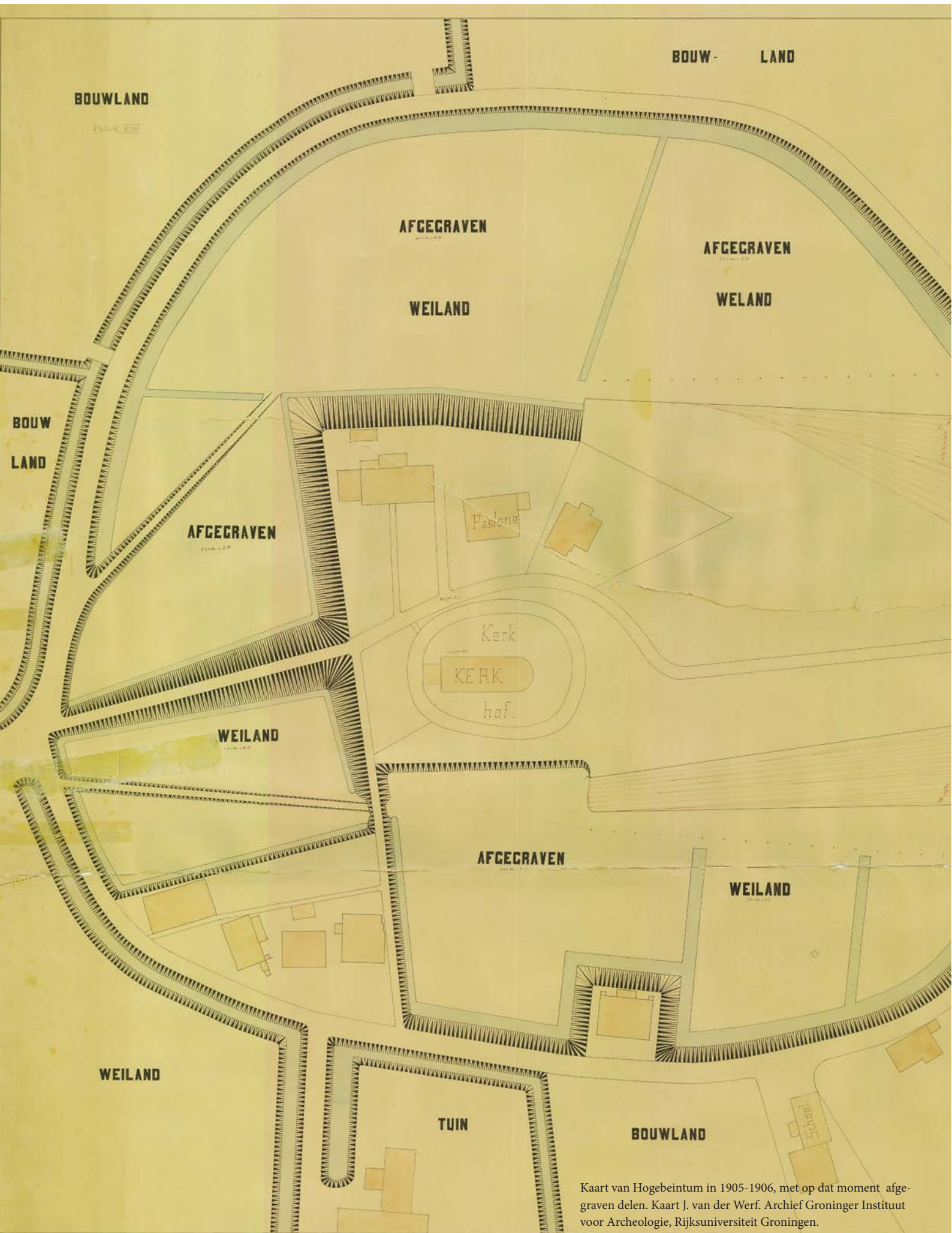
ISBN 9789082969115

Copyright © 2019 Individual authors and Vereniging voor Terpenonderzoek

Omslagontwerp A. Nieuwhof. Foto's: P. van der Klugt, TNO/Deltares; St. Alde Fryske Tsjerken; Fries Museum, Leeuwarden.

Inhoudsopgave

	Voorwoord	7
1	De terp, de kerk, de geschiedenis: alles is bijzonder in Hegebeintum <i>Gerko Last</i>	9
2	Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek bij de nieuwe torenfundering van de kerk te Hegebeintum <i>Janneke Hielkema, Frank van der Waard, Steffen Baetsen, Kristin Bosma, Michiel Huisman</i> & <i>Marianne van Voorn</i>	21
3	De terp van Hogebeintum in boorkernen <i>Johan Nicolay, Gilles de Langen, Jos Stöver, Gerard Aalbersberg, Gregory Bahlen, Marco Bakker, Hans Huisman, Stephan Mantel, Annet Nieuwhof, Dominique Ngan-Tillard, Wietske Prummel, Patrice de Rijk, Mans Schepers, Theun Varwijk & Peter Vos</i>	33
4	Hogebeintum aan snee <i>Egge Knol</i>	131
5	Het vroegmiddeleeuwse grafveld van Hogebeintum (400-730 n.Chr.) <i>Egge Knol</i>	159
6	Catalogus van het grafveld Hogebeintum, 400-730 n.Chr. <i>Egge Knol, Menno P.L. Hoogland, Hilde T. Uytterschaut & Wil A. Casparie (†)</i>	181

Kaart van Hogebeintum in 1905-1906, met op dat moment afgegraven delen. Kaart J. van der Werf. Archief Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen.

Voorwoord

Hegebeintum is de hoogste terp. Dat geldt niet alleen voor Friesland en zelfs niet alleen voor Noord-Nederland, maar voor het hele voormalige kweldergebied langs de kust van de Waddenzee. Dat heeft Hegebeintum tot de bekendste terp van Friesland en ver daarbuiten gemaakt. Toch is Hegebeintum in zijn huidige staat eigenlijk niet meer dan een terpruïne. Commerciële afgravingen rond het begin van de 20ste eeuw zijn daar verantwoordelijk voor. Slechts een klein deel van de terp bleef intact. De steile restanten vormen een karakteristiek geheel, maar ze zijn ook kwetsbaar. Erosie, uitdroging en verzakking vormen reële dreigingen. Zeker de kerk heeft daarmee te maken. De ernstige verzakking van de toren en de werkzaamheden die de toren hebben gestabiliseerd vormen de aanleiding voor dit boek.

Het archeologisch onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van Hogebeintum begon in het begin van de 20ste eeuw, tijdens de afgravingen van de terp. Daarbij ging veel verloren, maar er werden ook veel vondsten verzameld en overgedragen aan het Fries Museum. Conservator P.C.J.A. Boeles registreerde de vondsten in het vondstenregister, de zogenaamde Terpenboeken. Vanaf het moment dat er een vroegmiddeleeuws grafveld aan het licht kwam, liet Boeles toezicht houden op de afgravingen. Hoewel dat toezicht veel te wensen overliet, betekende het toch een voor die tijd ongekende toename van vondsten en kennis. De vondsten van Hogebeintum brachten Boeles tot zijn hypothese van de Angelsaksische immigratie, nog altijd een van de *hot items* van de Noord-Nederlandse archeologie.

Veel vragen zijn echter nog onbeantwoord, bijvoorbeeld: waarom is die terp eigenlijk zo hoog, en wanneer bereikte de terp deze hoogte? Die vragen kunnen niet beantwoord worden door de verzamelde vondsten te onderzoeken. Daarvoor is nieuw archeologisch onderzoek nodig. Aangezien het grootste deel van de terp is weggegraven en de restanten overbouwd zijn met wegen en gebouwen, is gravend archeologisch onderzoek in Hogebeintum praktisch gezien vrijwel onmogelijk. Bovendien is de terp een wettelijk beschermd monument. De kans om toch onderzoek te doen in het hoogste deel van de terp deed zich voor in 2015, toen de toren werd gestabiliseerd. Op voorstel van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werden de noodzakelijke ingrepen in de ondergrond gecombineerd met enkele diepe boringen met een doorsnede van 10 centimeter. Daar werd door een team van specialisten zoveel mogelijk onderzoek aan gedaan. Ook de werkzaamheden binnen het kerkgebouw en de toren gingen gepaard met archeologisch onderzoek, met nieuwe gegevens als resultaat.

In dit boek is oud en nieuw onderzoek bij elkaar gebracht. Overlap tussen de hoofdstukken was onvermijdelijk; de afgraving van de terp bijvoorbeeld komt in alle hoofdstukken ter sprake. De volgorde van de verschillende hoofdstukken is in zekere zin chronologisch: ze gaan terug in de tijd, van het recente onderzoek van 2015 naar het oudere onderzoek uit de tijd van de afgravingen. Na een inleidend hoofdstuk over de kerk en de toren, waarin ook de aanleiding en de uitvoering van de werkzaamheden aan de toren in 2015 worden beschreven, volgt het verslag van het onderzoek in het kerkgebouw. Het lange derde hoofdstuk, waaraan maar liefst vijftien auteurs hebben meegeschreven, beschrijft het onderzoek aan de boorkolommen en het geofysisch onderzoek dat tegelijkertijd is uitgevoerd in Hogebeintum, en betreft daarbij ook eerder uitgevoerd booronderzoek. De hier en daar zeer technische paragrafen monden uit in een synthese, waarin alle verhaallijnen bij elkaar komen en de ontwikkeling van de terp wordt geschetst.

Hierna gaan we naar de tijd van de afgravingen. In het eerste van twee hoofdstukken daarover wordt de gang van zaken tijdens de afgravingen besproken. Het tweede is gewijd aan het vroegmiddeleeuwse grafveld dat tijdens de afgravingen aan het licht kwam; in de bijgevoegde catalogus worden eindelijk, na meer dan een eeuw, de vondsten uit grafveld zo volledig mogelijk beschreven, en zodoende gered van de vergetelheid.

Met deze verscheidenheid aan hoofdstukken en benaderingen biedt dit boek ook een mooi inkijkje in de keuken van de moderne archeologie. Graven en boren, archiefonderzoek, materiaalstudie, onderzoek naar het landschap en de resten van planten en dieren, laboratoriumonderzoek, geofysisch onderzoek, archeologische monumentenzorg, berekeningen, statistiek en veel computerwerk horen daar allemaal bij. Dat resulteert in tabellen en grafieken, foto's, tekeningen en kaarten, en uiteindelijk in op feiten gebaseerde verhalen over het verleden.

Nog even dit: de officiële, Friese naam is tegenwoordig Hegebeintum, maar velen buiten de provincie Fryslân kennen de terp als Hogebeintum, gespeld met één of twee o's, en die beide namen worden in dit boek dan ook door elkaar gebruikt.

Dit boek had niet tot stand kunnen komen zonder bijdragen van vele goede gevers. Dat begint bij het onderzoek zelf, dat door verschillende organisaties is gefinancierd en uitgevoerd. U vindt hun namen in de betreffende hoofdstukken. De productiekosten van het boek zijn mede gedragen door de Stichting Alde Fryske Tsjerken, het Groninger instituut voor Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen, de Stichting TERP Hegebeintum kennis- en ynformaasjesintrum, de Van Helomastichting, het Juckema-Sideriusfonds, en de Boersma-Adema stichting. Wij bedanken ook alle personen en instanties die afbeeldingen ter beschikking hebben gesteld, met name het Fries Museum en het Groninger Instituut voor Archeologie. En *last but not least* willen wij de 26 auteurs bedanken die, vaak buiten werktijd, een bijdrage aan dit boek hebben geleverd.

Annet Nieuwhof
eindredacteur